

RAZVOJ SPECIALNIH KNJIŽNIC V SLOVENIJI

Nada Češnovar

Oddano: 07.02.2002 – Sprejeto: 26.04.2002

Strokovni članek
UDK 026(497.4)

Izvleček

Slovenija je majhna evropska država, ki ima le 2 milijona prebivalcev. Kljub svoji majhnosti pa se lahko na področju knjižničarstva primerja z marsikatero večjo državo. V razvoju specialnih knjižnic skozi štiri desetletja lahko ugotovimo bistven napredek, tako na področju kadrovanja kot tudi na področju uvajanja sodobnih tehnologij. Minilo je že 17 let od prvega samostojnega posvetovanja specialnih knjižnic. Po osamosvojitvi Slovenije pa so se zgodile številne spremembe v specialnem knjižničarstvu. Z ukinitvijo mnogih podjetij so bile ukinjene tudi mnoge knjižnice v gospodarstvu, povečalo pa se je število specialnih knjižnic v različnih državnih ustanovah. V prispevku so pojasnjene spremembe, ki so vplivale na razvoj specialnih knjižnic v Sloveniji.

Ključne besede: specialne knjižnice, zgodovinski razvoj, kadri, Slovenija

Professional article
UDC 026(497.4)

Abstract

Although Slovenia is a small European country with only 2 million inhabitants, Slovenian librarianship can be compared with any other bigger country. The staffing and information technology in special libraries have been accelerating for the last four decades. Seventeen years have passed since the first meeting of special libraries. When Slovenia attained independence, numerous changes occurred in the field of special librarianship. Due to the economic crisis, several special libraries of enterprises were abolished, while on the other hand, the number of special libraries in public institutions has increased. The article deals with the changes which have influenced the development of special librarianship in Slovenia.

Key words: special libraries, development, staff, Slovenia

ČEŠNOVAR, Nada: Development of special libraries in Slovenia. Knjižnica, Ljubljana, 46(2002)1-2, 169-177

1 Uvod

Leta 1992 se je Slovenija osamosvojila in je postala nova država Evrope. To je bil čas, ko se je nekoliko oddaljila od vzhodnoevropskih držav in se začela bolj približevati zahodnim državam Evrope. Tako so se začele usmerjati tudi njene specialne knjižnice. Socialistična Slovenija je imela sorazmerno veliko tovarn, ki so imele specialne knjižnice. Ko so v obdobju od leta 1992 do 1998 te tovarne prenehale z delom, so bile seveda najprej ukinjene njihove specialne knjižnice. Država si je začela izgrajevati novo oblast, in pojavilo se je vse več specialnih knjižnic, ki poslujejo kot strokovne službe različnih vej oblasti¹.

2 Specialne knjižnice

Slovenske specialne knjižnice opredeljujejo Slovenski standardi za specialne knjižnice iz leta 1990 (Slovenski..., 1990) in Merila in standardi za organizacijo in delovanje specialnih knjižnic (Merila..., 1998), ki formalno še niso bili sprejeti, ter Zakon o knjižničarstvu, ki je bil sprejet leta 2001 (Zakon..., 2001).

Opredelitev specialnih knjižnic po »starih« standardih, je naslednja: temeljni smoter specialne knjižnice, ki ima lahko različen naziv (specialna knjižnica, INDOK center, INDOK služba), je posredovati knjižnično gradivo ter znanstvene in tehnične informacije ter poslovne informacije, ki bodo zadovoljevale sedanje in prihodnje potrebe delavcev matične delovne organizacije, za podporo raziskovalne in strokovne dejavnosti ter poslovnih aktivnosti in strateških upravljalških odločitev.

Opredelitev specialnih knjižnic po predlogu »novih standardov« pa je naslednja: specialna knjižnica je organizacija ali del organizacije, ki opravlja knjižnično informacijsko dejavnost in lahko ima tudi drugačen naziv, npr. INDOK center, INDOK služba, knjižnično-informacijska služba, informacijsko-knjižnična služba, informacijski center, specializirani informacijski center ipd. Specialna knjižnica je organizacijska enota v okviru kulturnih, izobraževalnih, raziskovalnih, gospodarskih in drugih organizacij ali pravnih oseb ter državnih organov, lahko pa deluje kot samostojna pravna oseba, če je tako določeno v ustanovitvenem aktu. Specialna knjižnica podpira delovni in raziskovalni proces organizacije, v katere sestavi deluje in je namenjena zadovoljevanju informacijskih in raziskovalnih potreb zlasti zaposlenih v organizaciji. Specialna

1 Zanimiva bi bila npr. primerjava tovrstnih knjižnic v novo nastalih evropskih državah.

knjižnica, ki je samostojna pravna oseba, je namenjena predvsem podpori delovnega in raziskovalnega procesa v določeni stroki.

Teksta iz obeh dokumentov sta si dokaj podobno čeprav je med njima osem let razlike. V obeh lahko zasledimo naziv INDOK center ali služba. Gre za bolj vzhodnoevropski termin, ki ga v zahodni strokovni literaturi le redko zasledimo, kjer namesto tega izraza uporabljajo informacijski center. Predlog novih standardov se zato izogne uporabi in razlagi tega termina, in predlaga uporabo nadrejenega termina tj. specialna knjižnica. Pri oblikovanju strokovnih dokumentov so bile ves čas prisotne tudi dileme glede uporabe in vsebine terminov bibliotekar in dokumentalist. Po splošnem mišljenju je lahko bibliotekar vsakdo, ki ima visoko izobrazbo, dokumentalist pa je lahko le tisti, ki je specialist za določeno strokovno področje. Država si v teh stvareh še vedno ni na jasnem, stroka pa tudi še ni rekla zadnje besede.

Zakon o knjižničarstvu (2001) opredeljuje specialne knjižnice samo v dveh členih. V enem opredeljuje specialne knjižnice in njihove naloge, v drugem pa govori o specializiranih informacijskih centrih. Takšni specializirani informacijski centri so v preteklosti že delovali, vendar je njihova koordinacijska vloga v zadnjih letih zamrla.

3 Nastajanje specialnih knjižnic

Prve specialne knjižnice so bile v Sloveniji uradno zaznane v letih 1962 in 1963. Po Zakonu o knjižnicah iz leta 1962 so se morale knjižnice registrirati, če so želele sodelovati v centralnem katalogu in izvajati medknjižnično izposajo. Pogoj za registracijo je bila strokovna urejenost knjižnice. Centralna tehniška knjižnica v Ljubljani (CTK) si je v svoj delovni program za leto 1962 zadala nalogo, da popiše in strokovno uredi te knjižnice. Vendar popis knjižnic ni ustrežal sedanji definiciji specialne knjižnice. Leta 1966 je bilo popisanih 58 ti. specialnih knjižnic, vendar je bilo od tega dejansko le 31 specialnih. To so bile knjižnice pri podjetjih, inštitutih in zavodih. CTK je v tistem času v register vključevala tudi visokošolske in šolske tehnične knjižnice in jih uvrščala pod specialne knjižnice. Pri tem se je naslanjala na interpretacijo definicije Unesca, in v kategorijo specialna tehnična knjižnica štela vsako knjižnico, ki je bila v prvi vrsti namenjena omejenemu številu strokovnjakov, znanstvenikov in raziskovalcev z določenega strokovnega področja.

Že po letu šestdeset je bil za poslovanje specialnih knjižnic značilen prosti pristop do gradiva. Najbolje urejene so bile inštitutske knjižnice. Leta 1969 so začela urejati svoje knjižnice tudi velika podjetja (tovarne). Specialno knjižni-

čarstvo se je razvijalo vzporedno s splošnim gospodarskim razvojem in tehničnim napredkom države. V letu 1970 je bila izvedena anketa med 147 specialnimi knjižnicami. Kar 62% vseh knjižnic, ki so imele 33% vsega knjižnega gradiva, je delovalo pri gospodarskih organizacijah. Povprečno je bilo v knjižnicah gospodarskih delovnih organizacij 2.200 knjižnih enot, v negospodarskih pa povprečno kar 7.300 knjižnih enot.

Seveda je delovalo največ specialnih knjižnic, skoraj polovica, v Ljubljani in njeni okolici. Vse specialne knjižnice so bile nesamostojne. Od 147 knjižnic jih je bilo 67 strokovno urejenih, kar 80 pa strokovno neurejenih. Pod strokovno urejeno knjižnico so šteli tisto, ki je imela organiziran vsaj osnovni knjižnični katalog in zaposlene strokovne delavce. Vse knjižnice so vodile inventarno knjigo. Začele so se pojavljati tudi dokumentacijske službe, ki so pripravljale izvlečke iz strokovnih časopisov za ožja specialna področja. Čutilo pa se je veliko pomanjkanje ustrezno strokovno usposobljenih kadrov, knjižničarsko osebje specialnih knjižnic pa ni bilo zainteresirano za strokovno izpopolnjevanje.

Leta 1984 so se specialne knjižnice začele vključevati v znanstveni informacijski sistem Jugoslavije (ti. sistem znanstveno-tehničnega informiranja). Tako je bilo v tem času v sistem vključenih že 11 specialnih knjižnic, ki pa so se imenovalle specializirani informacijski centri za posamezna strokovna področja.

Leta 1993 je bilo registriranih 186 specialnih knjižnic, vendar jih od tega veliko ni bilo aktivnih. V tem času so se začele ukinjati knjižnice velikih podjetij, kot so bila: Hidromontaža v Mariboru, Pionir v Novem mestu, Emo v Celju, Litostroj v Ljubljani in še veliko drugih.

V letu 2000 je bilo na seznamu specialnih knjižnic, katere od leta 1997 dalje spremlja Državna matična služba pri NUK, 166 knjižnic, vendar vse niso bile aktivne.

4 Strokovna posvetovanja specialnih knjižnic

Leta 1983 je bila v okviru Zveze bibliotekarskih društev Slovenije (ZBDS) ustanovljena Sekcija za specialne knjižnice. Ob ustanovitvi je bil njen osnovni cilj, da bo podpirala nadaljnji razvoj specialnih knjižnic in njihovo vključevanje v znanstveni informacijski sistem Jugoslavije. Ena od idej sekcije je bila, da organizira vsaki dve leti strokovno posvetovanje, ki bo pomagalo specialnim knjižničarjem, da dobijo nova znanja in ideje za svoje delo.

Tako je bilo leta 1985 organizirano prvo posvetovanje specialnih knjižnic pod skupnim naslovom »Vloga specialnih knjižnic pri pospeševanju družbenega in

gospodarskega razvoja«. Ob tej priložnosti je izšel tudi prvi strokovni zbornik referatov, ki so bili predstavljeni na posvetovanju. Na prvem posvetovanju je bilo predstavljenih 25 referatov. Posvetovanje je bilo 12. novembra 1985 v dvorani Krke v Ljubljani. Samo to posvetovanje je bilo enodnevno, vsa ostala posvetovanja so bila dvodnevna.

Potem so se zvrstila še naslednja posvetovanja:

- 2. posvetovanje leta 1987: Vloga specialnih knjižnic pri pospeševanju družbenega in gospodarskega razvoja. Ljubljana, Krka, 9.-10. november 1987;
- 3. posvetovanje leta 1990: Vloga specialnih knjižnic pri pospeševanju družbenega in gospodarskega razvoja za vključevanje v Evropo. Ljubljana, Krka, 15.-16. november 1990;
- 4. posvetovanje leta 1992: Vloga specialnih knjižnic pri pospeševanju družbenega in gospodarskega razvoja za vključevanje v Evropo. Strateška povezava specialnih knjižnic in managementa. Ljubljana, Krka, 5.-6. november 1992;
- 5. posvetovanje leta 1994: Vloga specialnih knjižnic pri pospeševanju družbenega in gospodarskega razvoja. Kakovost storitev v specialnih knjižnicah. Ljubljana, TR3, 10.-11. november 1994;
- 6. posvetovanje leta 1996: Vloga specialnih knjižnic pri pospeševanju družbenega in gospodarskega razvoja. Organizacijski, tehnološki in komunikacijski izzivi v specialnih knjižnicah. Ljubljana, TR3, 17.-18. oktober 1996;
- 7. posvetovanje leta 1998: Vloga specialnih knjižnic pri pospeševanju družbenega in gospodarskega razvoja. Sodobne informacijske tehnologije in njihova uporaba v specialnih knjižnicah. Ljubljana, TR3, 5.-6. november 1998;
- 8. posvetovanje leta 2000: Vloga specialnih knjižnic pri pospeševanju družbenega in gospodarskega razvoja. Izgradnja knjižničnih zbirk : pridobivanje in izločanje gradiva. Ljubljana, TR3, 16.-17. november 2000.

Organizatorja posvetovanj specialnih knjižnic sta bila do leta 1996 CTK in Sekcija za specialne knjižnice pri ZBDS, NUK in Sekcija za specialne knjižnice ZBDS pa leta 1998 in 2000. Posvetovanje se financira v glavnem iz kotizacij udeležencev. Prispevek različnih ministrstev je bil v preteklosti dokaj velik, pri zadnjih posvetovanjih pa ga žal ni bilo več. Zato je izvedba posvetovanja žal odvisna tudi od števila plačanih kotizacij.

5 Sedanje stanje v specialnih knjižnicah

Državna matična služba za knjižničarstvo (DMS) pri NUK-u je v letu 1998 začela z vrsto akcij za strokovno pomoč vsem vrstam knjižnic v Sloveniji. Specialnim knjižnicam je bil v začetku leta 1998 razposlan statistični vprašalnik, da bi ugotovili stanje na področju te vrste knjižnic in kakšne spremembe so se izvršile od leta 1994, ko je bil vprašalnik nazadnje poslan. Od leta 1998 se vprašalnik razpošilja vsako leto, podatki se zbirajo za preteklo leto. Do sedaj so izšla štiri poročila o delu specialnih knjižnic, in sicer za leto 1997, 1998, 1999 in za leto 2000. Vzpostavljen je bil tudi nov državni register vseh knjižnic, med njimi tudi specialnih. Ministrstva, ki financirajo posamezne vrste knjižnic, bodo tako imela, razen seznamov knjižnic, na razpolago vrsto ažurnih podatkov o delu knjižnic. Vsi knjižničarji imajo zagotovljeno brezplačno strokovno pomoč pri svetovalcu za specialne knjižnice. Svetovalec se nenehno izpopolnjuje, da lahko zadovoljuje različne potrebe knjižničarjev v specialnih knjižnicah.

Knjižničarji v specialnih knjižnicah vsako leto odgovarjajo na statistične vprašalnike o svoji dejavnosti. Tako se dobi pregled nad stanjem in delom teh knjižnic. Od leta 1993 se je povečalo število vladnih knjižnic od 22 na 36 knjižnic. V letu 2000 je vladnih manj, ker so se same uvrstile v skupino s področja znanosti. Število industrijskih knjižnic se je zmanjšalo od 76 na 37 leta 2000. Stanje na področju specialnih muzejskih knjižnic ostaja približno enako, leta 2000 je na statistični vprašalnik odgovorilo 35 knjižnic, leta 1998 pa 41 knjižnic. V času od leta 1993 do 2000 se je priključilo še 6 samostanskih in semeniških knjižnic. Vsi kazalci kažejo na to, da se je z ukinitvijo večjih tovarn v Sloveniji zmanjšalo tudi število specialnih knjižnic v teh panogah. Prej so se v specialnih knjižnicah iskale informacije in gradivo, ki ga je potrebovala industrija, sedaj se vedno bolj iščejo informacije in gradivo, ki ga potrebuje državna uprava. Spremembe v državi so pripeljale do tega, da je potrebno tudi drugače planirati nadaljnje delovanje specialnih knjižnic.

Specialne knjižnice danes delimo na:

- **Specialne knjižnice s področja industrije in trgovine**, ki delujejo pri podjetjih in industrijskih združbah. Pokrivajo informacijske potrebe zaposlenih v teh ustanovah. Večinoma se same financirajo;
- **Specialne knjižnice s področja kulture**, ki delujejo v okviru muzejev, galerij, zavodov in vseh tistih ustanov, ki jih financira ali samo sofinancira Ministrstvo za kulturo. Pokrivajo informacijske potrebe zaposlenih v kulturnih ustanovah;
- **Vladne specialne knjižnice**, ki delujejo pri vladnih službah, oddelkih in agencijah. Financirane so pretežno iz državnega proračuna. Pokrivajo informacijske potrebe zaposlenih v vladnih ustanovah;

- **Specialne knjižnice s področja znanosti**, ki delujejo pri znanstvenih ustanovah, kot so razni inštituti. Financirane ali sofinancirane so s strani Ministrstva za šolstvo, znanost in šport ali ustreznega drugega ministrstva. Pokrivajo informacijske potrebe zaposlenih v znanosti;
- **Specialne knjižnice s področja zdravstva**, ki delujejo pri zdravstvenih ustanovah. V to skupino pa se ne uvrščajo knjižnice farmacevtskih združb, ki se vodijo pod industrijo in trgovino. Lahko so sofinancirane ali pa se same financirajo. Pokrivajo informacijske potrebe zaposlenih v zdravstvu;
- **Druge specialne knjižnice** so vse tiste specialne knjižnice, ki ne spadajo v nobeno od zgoraj omenjenih skupin. Pokrivajo informacijske potrebe zaposlenih na drugih strokovnih področjih.

Pri delitvi specialnih knjižnic v skupine, se je DMS opirala na domače in tuje izkušnje. Navedena delitev pa knjižnicam seveda ne prepoveduje združevanja po lastnih interesih v drugačne knjižnične mreže.

6 Naloge Državne matične službe za knjižničarstvo

Državna matična služba za knjižničarstvo pri NUK-u ima med drugimi tudi nalogo, da vsako leto zbira statistične podatke o različnih tipih knjižnic v Sloveniji. Podatke o specialnih knjižnicah zbere, jih obdela in predstavi v letnem statističnem poročilu. Leta 1994 je na statistični vprašalnik odgovorilo le 50% knjižnic, zato ni bila izvedena obširnejša analiza podatkov. Tako je 108 knjižnic imelo 5% prirasta, izposojeno je bilo 31% gradiva in 2% je bilo medknjižnične izposoje. Registriranih je bilo 14.000 uporabnikov, ki so prišli v knjižnice 90.000-krat. V ustanovah, kjer so knjižnice, je bilo še 6.000 potencialnih uporabnikov, ki se specialnih knjižnic niso posluževali. V 108 knjižnicah je bilo zaposlenih 180 knjižničnih delavcev. Po statističnih podatkih iz leta 2.000 je bilo v 138 specialnih knjižnicah 2.788.192 enot knjižničnega gradiva, ki si ga je izposodilo 42.393 uporabnikov. V letu 2000 so knjižnice pridobile 84.718 enot gradiva in odpisale 8.318 enot, kar predstavlja 10% prirasta in 0,3% knjižnične zbirke. Uporabniki so si izposodili 519.750 enot gradiva iz svojih knjižnic in 32.828 enot iz drugih knjižnic preko medknjižnične izposoje. Medknjižnično so si uporabniki izposodili samo 6% gradiva. V specialnih knjižnicah je bilo danih 21.482 zahtevkov po strokovnih informacijah in večina zahtevkov je bilo realiziranih. Povprečno so bile knjižnice odprte 29 ur na teden. Zaposlenih je bilo 155 strokovnih delavcev in 113 drugih delavcev, skupaj 268 delavcev. Od 138 knjižnic jih 24 ni uporabljalo računalniške opreme, kar pomeni kar 17% knjižnic.

7 Planiranje in organizacija specialnih knjižnic

Večina specialnih knjižnic v Sloveniji se še ne zaveda pomena dobrega planiranja in organiziranja svoje dejavnosti. Knjižnica je pogosto prepuščena eni ali dvema osebama, ki nimata ne časa in pogosto tudi ne znanja, da bi se dela lotili dovolj sistematično. Vodilni v ustanovi, kjer imajo knjižnico, običajno premestijo delavce iz drugih oddelkov v knjižnico, vendar takšni delavci običajno nimajo ustreznih znanj s področja knjižničarstva. Če so premeščeni delavci dovolj podjetni, si vsa ta znanja seveda lahko kasneje pridobijo. Za knjižnični prostor se običajno najde soba v kleti ali na podstrešju in le redko v ustreznem okolju. Za knjižnico drugi delavci matične ustanove in vodilni kadri ne vedo, tudi ne vedo, kaj naj knjižnica dela, zakaj naj opravlja določene naloge, katere so te naloge, kako naj jih opravlja, do kdaj morajo biti opravljene in kdo naj vse to naredi. Oseba, ki jo zaposlijo v knjižnici, pogosto nima ustreznega sodelavca v menedžmentu matične ustanove.

Knjižničar mora spoznati temeljne naloge in cilje matične ustanove. Običajno pa mu tisti, ki so hierarhično nad njim, ne dovolijo dostopa do vira informacij o ustanovi, kateri služi. Knjižničar spoznava svoje uporabnike in njihove potrebe. Potrebe pa se lahko iz dneva v dan spreminjajo, včasih tudi iz ure v uro. Da pa bo knjižničar določeni plan, ki so mu ga naložili, lahko izpeljal, se bo moral predvsem povezati s strokovnimi sodelavci v ustanovi. Knjižničar mora sam poskrbeti za izvajanje vseh nalog, ki so v planu. Tukaj pa so potrebna tudi druga organizacijska znanja in ne samo knjižničarska. Knjižničarji v specialnih knjižnicah so strokovnjaki različnih strok in so seveda tudi različno iznajdljivi. Večini planiranje in organiziranje dela ne predstavlja večjih problemov, ker so povečini sami za vse opravke in se morajo znajti, če želijo preživeti.

8 Zaključek

Specialne knjižnice se po svojih nalogah in organiziranosti razlikujejo od drugih vrst knjižnic. Čeprav so namenjene ožjemu krogu uporabnikov, opravljajo pomembno poslanstvo na različnih strokovnih področjih našega življenja in dela. Strokovne informacije, ki prihajajo iz teh knjižnic, lahko rešujejo življenje ali pa spreminjajo gospodarski in družbeni položaj ustanov, ki jim knjižnice služijo. Specialne knjižnice so pogosto v ustanovah vedno nekje v ozadju, kjer s svojo, zunanjemu svetu nevidno močjo, gradijo in ustvarjajo uspešno družbo in državo. Prav njim se lahko razni strokovnjaki zahvalijo za to, da svoje delo opravljajo uspešno. Za vsako uspešno ustanovo stoji uspešna specialna knjižnica in za njo uspešen knjižničarski strokovnjak. Vendar žal pogosto ostaja to pomembno delo širši javnosti nevidno.

Citirani viri

1. *Merila in standardi za organizacijo in delovanje specialnih knjižnic : osnutek* (1998). Ljubljana : Ministrstvo za znanost in tehnologijo (Tipkopis.).
2. *Slovenski standardi za specialne knjižnice* (1990). Ljubljana: Centralna tehniška knjižnica.
3. *Zakon o knjižničarstvu* (2001). *Uradni list RS*, 87.

Drugi uporabljeni viri

1. Gašperšič, Z.: Stanje specialnih tehniških knjižnic v Sloveniji in analiza njihovih problemov. *Knjižnica*, 12(1968)1-4, 58-61.
2. Gašperšič, Z., & Dermulc, V.: O stanju nekaterih specialnih tehniških knjižnic v Ljubljani v letih 1965 in 1966. *Knjižnica*, 9(1965)1-4, 42-46.
3. Šlajpah, M.: Program dela komisije za specialne knjižnice pri Zvezi bibliotekarskih društev Jugoslavije 1978-1979. *Knjižnica*, 22(1978)3-4, 261-262.
4. Šlajpah, M.: Stanje, problematika in perspektive strokovnih tehniških knjižnic na področju ljubljanskega okraja. *Knjižnica*, 7(1963)1-2, 62-67.
5. Šlajpah, M.: Uvod k jugoslovanskim standardom za specialne knjižnice. *Knjižnica*, 22(1978)3-4, 263-270.

Mag. Nada Češnovar je zaposlena v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani kot svetovalka za specialne knjižnice v Državni matični službi
Naslov: Turjaška 1, 1000 Ljubljana
Naslov elektronske pošte: nada.cesnovar@nuk.uni-lj.si